

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.01: 82

ПРО РОЗУМІННЯ ПРИРОДИ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ В ЮРИДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Полянський Є.Ю., к.ю.н., доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
polyansky@gmail.com*

У статті розглядаються різні підходи до розуміння правової доктрини. Особлива увага приділяється множинності форм прояву доктрини як явища об'єктивної реальності, а також взаємодії цих форм. Автор намагається розробити систему, за допомогою якої чітко визначити структуру правової доктрини та систематизувати наявні теоретичні знання.

Ключові слова: правова доктрина, правова ідеологія, концепція, теорія права, юридична наука.

О ПОНИМАНИИ ПРИРОДЫ ПРАВОВОЙ ДОКТРИНЫ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Полянский Е.Ю.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ул. Фонтанская дорога, 23, м. Одеса, Украина
polyansky@gmail.com*

В статье рассматриваются разные подходы к понятию правовой доктрины. Особое внимание уделяется множественности форм проявления доктрины как явления объективной реальности, а также взаимодействию этих форм. Автор делает попытку разработать систему, с помощью которой четко определить структуру правовой доктрины и систематизировать имеющиеся теоретические знания.

Ключевые слова: правовая доктрина, правовая идеология, концепция, теория права, юридическая наука.

ON UNDERSTANDING OF THE NATURE OF LEGAL DOCTRINE IN THE LEGAL LITERATURE

Polyansky E.Yu.

*National university «Odesa law academy», Fontanska Doroha str. 23, Odessa, Ukraine
polyansky@gmail.com*

In our point of view, there exists a profound misconception of legal doctrine phenomenon in research papers at both European and American continents. There was no uniform definition of the legal doctrine, that's why lawyers often refer to the object with no understanding of its essence, contents, functions as well. Most American authors write about certain concepts in science or in common law, and none of them juxtaposes a doctrine with general concept of law within legal system. Analogous confusion rules in Ukrainian science as well, with the only difference, that doctrine is normally understood in too broad sense. Legal voluntarism and ignorance in science lead to dramatic misuse of terminology, as a result – the notion of doctrine remains tangled and unclear.

In our point of view, the concept of legal doctrine has no uniformity, and it's absolutely natural. The doctrine is a multiaspect notion, and it comprises at least three forms of its manifestation: doctrine as a concept; doctrine as science; doctrine as the "soul" of Law in general. Of course, such approach can turn out to be dangerous as well, unless we set limits to measure the borders of doctrines in every sort of its manifestation. Firstly, doctrine as a concept must be always limited with acknowledgement in science or in practice. There are no doubts, that science is doctrinal itself. Moreover, there are all the reasons to consider, that the Law is grounded at the doctrinal bases, elaborated by legal science. The legal doctrine is that engine, what drives the progress in the sphere of law. That was proved historically, and is being constantly proved in contemporary scientific researches.

Key words: legal doctrine, legal ideology, concept, theory of law, legal science.

Проблемні питання правової доктрини все більше притягують та акцентують на собі увагу науковців. Більшість сучасних українських та інших пострадянських дослідників пов'язує підвищений суспільний інтерес до цього феномена зі змінами, що відбулися в національному праві після поступової відмови від «радянської» правової ідеології. На їх думку, нормативізм і монізм радянського права фактично знищили доктрину як його джерело. В умовах сучасних українських правових реалій, коли суперечливість і надзвичайно низька якість законодавства стають на заваді нормальному функціонуванню права, усе більше сподівань юристів спрямовуються саме в напрямі практичного застосування його доктринальних положень.

Однак основна теоретична проблема полягає у відсутності єдиних підходів до розуміння природи правової доктрини. Тому науковці й фахівці невинно посилаються на неї у своїх працях, у більшості випадків не маючи уявлення про те, що насправді вони ототожнюють із доктриною. Таким чином, природа правової доктрини потребує глибокого осмислення з метою уніфікації відповідного поняття в юридичній літературі, що й становить мету дослідження. При цьому його об'єктом виступають форми прояву правової доктрини в об'єктивній реальності, а предметом – визначення поняття правової доктрини.

Доктрина як елемент правової реальності добре відпрацьована в пострадянській науці, зокрема в роботах сучасних російських та українських учених, адже інтерес до цієї проблематики значно підвищився останнім часом.

Пострадянські науковці дотримуються приблизно єдиного підходу до загального розуміння правової доктрини, залишаючи для неї високий п'єдестал теоретичної моделі системи права. Більшість дослідників вбачає в доктрині певну ідею, правило, сталий шлях правозастосування, традиції, хоча в літературі часто зустрічаються також значно вужчі трактування цього поняття. Сам термін «доктрина» є досить багатозначним із лексичних позицій, тому включає в себе також такі значення, які права взагалі майже не стосуються. Як певну демонстрацію зазначених вище тез можна навести цитування з праці сучасного українського дослідника М. Кармаліти: «Правова доктрина є документом, що містить концептуально оформлені ідеї, принципи, розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства та усвідомлені суспільством і визнані державою як обов'язкові. Однією з основних її характеристик є те, що правова доктрина виступає домінуючою науковою концепцією. Після офіційної апробації вона може бути документом імперативного характеру, який відповідає найвищому рівню в ієрархічній системі засобів правового регулювання» [1, с. 101]. Отже, на думку науковця, доктрина є «певним документом», що в цілому відповідає типовій позиції юриста-практика.

Уже з першого погляду запропоноване визначення правової доктрини викликає суттєві сумніви. По-перше, доктрина далеко не завжди є документом, адже документ є планом дій, певною стратегією, проте не доктриною саме в юридичному її значенні. По-друге, документ (звичайно, підготовлений, виданий, прийнятий тощо певними уповноваженими суб'єктами) аж ніяк не може стати домінуючою науковою концепцією лише за цим фактом. По-третє, М. Кармаліта вважає, що доктрина як документ має бути санкціонована державою. Отже, аналізуючи її точку зору, можна зробити передчасний висновок про те, що правової доктрини в українському праві немає та ніколи не було.

Звичайно, не можна залишити поза увагою якісні й повні дослідження, проведені, наприклад, О. Костенком, В. Зайчуком, І. Семеніхіним. Зокрема, слушними видаються думки І. Семеніхіна, який щодо визначення правової доктрини пропонує таке: «Правова доктрина тісно пов'язана з юридичною наукою, що виступає для неї в ролі своєрідного життєдайного джерела, основи, витоку. Таким чином, правова доктрина має похідний щодо правничої науки характер. Доктрина, доктринальні положення створюються, як правило, у результаті проведення фундаментальних наукових досліджень. У юридичній літературі зазначається, що метою фундаментальних досліджень є теоретичне осмислення глибоких процесів, закономірностей виникнення, організації й функціонування правових явищ» [5, с. 22].

Надзвичайно цікавим і повним видається дисертаційне дослідження сучасного російського теоретика Є. Мадаєва. Заслуговує на увагу аналітичний і творчий підходи, що простежуються від перших до останніх сторінок його роботи. На нашу думку, Є. Мадаєву вдалося зробити те, що досі не було зроблено в російському праві його більш досвідченими колегами: у дисертації надано відповіді на численні питання, які зазвичай ставляться науковцями лише як риторичні. Учений ретельно дослідив «форми прояву» правової доктрини, адже плюралізм таких форм є загальновідомим. На його думку, доктрина може знаходити відображення в об'єктивній реальності як релігійна, політична, духовно-моральна (філософська) та правова. Плюралізм розуміння загального поняття доктрини в суспільстві є багатоаспектним, звідси й відсутність більш-менш універсального уявлення про природу, зміст і прояви її різновиду – правової доктрини [2, с. 63].

Саме слово «доктрина» в українській і російській мовах має латинське походження, про що свідчить наявність відповідного аналога як у латині, так і в сучасних мовах романно-германського походження: англійській і французькій – *doctrine*, німецькій – *doktrin*, італійській – *dottrina*. Тому слід підтримати критичні позиції Є. Мадаєва та А. Васильєва щодо слов'янського походження слова «доктрина» від застарілих слів «дока», «дошлий» та інших співзвучних із ними.

Феномен правової доктрини максимально виявляється в її багатоаспектності, адже вона справді виявляє себе по-різному залежно від характеру суспільних відносин, у яких так чи інакше задіяна. З огляду на це можна вже зараз зробити висновок: або зміст поняття доктрини настільки об'ємний, що його граматичне узагальнення з дотриманням усіх правил формальної логіки є надзвичайно ускладненим, або вчені намагаються поєднати в одному визначенні різнорідні поняття, які хоч і є пов'язаними між собою, проте не можуть розглядатися як складові елементи однієї системи. У такому разі науці необхідно «розділити сіамських близнюків», тобто опрацювати термінологію, яка дозволить чітко відмежовувати неоднорідні форми прояву правової доктрини.

Доктрина в юриспруденції може розумітися в будь-якому сенсі, тобто як продукт творчості певної правової школи, як судова доктрина в прецедентному праві тощо. Однак власне правова доктрина має розглядатися лише як базис правової системи. Слід зазначити, що доктрина як основа правової системи є імперативною та досить ригідною, тобто виключає взаємопротилежні позиції у сфері одного предмета правового регулювання, вимагає певного періоду часу для своєї перебудови.

Цікавим також є визначення Б. Малицького, який пропонує розглядати доктрину як систему поглядів, що виражаються у вигляді програмно-декларативних політичних настанов, які визначають суспільний статус, цілі розвитку, принципи організації, роль української науки в становленні нової України та визнаються українським суспільством, державою, вченими [3, с. 19]. Російський дослідник Є. Мадаєв вважає правову доктрину відносно самостійним, складним (багатоаспектним) елементом правової системи держави, який являє собою науково обґрунтовані, авторитетні погляди й теорії з приводу решти елементів правової системи та юридичної діяльності, які мають науково-прикладний характер і безпосередні регулятивні можливості. Доктрина реально впливає на правотворчу й правозастосовну практику також як джерело права.

Нескладно дійти висновків, що найбільш повне й точне визначення правової доктрини може бути сформульоване лише з урахуванням усіх її ознак. Водночас установлення таких ознак є значно ускладненим, оскільки доктрина як явище суспільної реальності має чимало форм прояву. Тому виникає колізія ознак правової доктрини, що потребує їх ревізії та виділення лише тих, які є найбільш загальними, тобто притаманними в будь-якому разі. Слід зазначити, що той чи інший «набір» ознак буде обумовлювати різне формулювання поняття правової доктрини, до того ж цілком залежно від власного розуміння дослідника.

У будь-якому разі така ознака доктрини, як безпосередній зв'язок із наукою, цілком підтримується в літературі. Зокрема, так чи інакше про це вказують С. Бошно, Є. Євграфова,

А. Єгоров, Ю. Задорожний, М. Кармаліта, Є. Мадаєв, М. Мочульська, В. Нерсисянц, Р. Пузиков, І. Семеніхін та інші вчені. З приводу цього питання С. Бошно стверджує, що наукова праця набуває ознак доктринальності, якщо містить практичні рекомендації, коментарі до законодавства, прогнозує процеси правотворчості й правореалізації, а також заповнює прогалини законодавства. Ю. Задорожний справедливо зазначає, що будь-яка доктрина «є продуктом людського розуму, і суб'єктивний фактор тут є беззаперечним». Таким чином, автор безпосередньо вказує на юридичну науку як на джерело правової доктрини. Досить абстрактно, проте про похідний від юридичної науки характер правової доктрини пише І. Семеніхін: «Правова доктрина створюється на основі даних про об'єктивні закономірності існування, взаємодії й розвитку правових явищ. Ідеться, зокрема, про організовані в узагальнено-теоретичній формі юридичні знання: категорії й поняття, принципи, теорії, концепції, аксіоми, презумпції, преюдиції, юридичні конструкції, що відображають закономірності, логіку організації правової матерії та є формами вираження змістовної частини правової доктрини» [5].

Немає жодних підстав не погодитися з домінуючою в літературі думкою про безпосередній зв'язок доктрини з юридичною наукою. Однак, як уже було сказано вище, ототожнення доктрини з наукою є неприпустимим. Проте не слід відкидати реальність, адже законодавство (навіть тенденційне та сповнене колізій) і судова практика впливають на доктрину певним чином. Тому необхідно зупинитися на думці, що вплив юридичної науки на доктрину є більш ніж значним, напевно, навіть вирішальним, проте не абсолютним.

На думку багатьох дослідників, правову доктрину завжди відрізняє її науково-прикладний характер. Є. Мадаєв переконаний, що саме така ознака відрізняє доктрину від суто наукових досліджень. Доктрина – це прикладна юридична наукова теорія, яку вже впроваджено в законодавство та практику. Доктрина є практично спрямованою в тому сенсі, що вона не лише пропонує теоретичне обґрунтування проблем, які виникають, а й має реальну можливість безпосередньо впливати на державно-правове будівництво. Доктрина безпосередньо використовується юристами під час підготовки законопроектів та тлумачення правових норм, а також знаходить втілення в програмних документах політичного характеру, нормативних правових актах, договірних і звичайних нормах, рішеннях органів державної влади й самоврядування. Призначення доктрини полягає в затвердженні, поширенні ідей, що становлять її зміст, з метою їх застосування в практичній діяльності. Т. Пряхіна влучно зазначає: «Доктрина має практичну спрямованість у тому значенні, що вона не лише пропонує теоретичне обґрунтування вирішення тих чи інших проблем, а й здатна безпосередньо впливати на державно-правовий розвиток. Синтезованість наукового й практичного – важлива ознака доктрини» [4, с. 29]. Доктрина здійснює безпосередній регулятивний вплив на реальні суспільні відносини. Є. Мадаєв цілком має рацію щодо того, що регулятивний потенціал доктрини реалізується такими шляхами: закріплення норм, які мають доктринальне походження в законодавстві; видання документів політико-правового характеру типу «доктрина», «концепція»; через акти доктринального й офіційного тлумачення права; у правозастосовній практиці під час вирішення юридичних колізій, заповнення прогалин у законодавстві, використання наданого законодавцем права суддівського (та іншого правозастосовного) розсуду. І. Спасибо-Фатєєва виокремлює такі можливі напрями правового впливу доктрини на судову практику: а) роз'яснення теоретичних засад законодавства, його принципів; б) підготовку й перепідготовку судових кадрів; в) участь науковців у розробці постанов Пленумів Верховного Суду України та актів Вищого господарського суду України; г) індивідуальні консультації, експертні висновки науковців на запити з конкретних питань застосування права юрисдикційними органами, у тому числі для розгляду справ у суді [6, с. 15].

Дійсно, правова доктрина безпосередньо й опосередковано впливає на правовідносини та практичне застосування права. Однак існує також зворотний зв'язок, оскільки суспільні відносини, які постійно еволюціонують, вимагають також відповідних змін із боку правової доктрини. Цей процес можна зобразити так: ідея – наукова теорія – законодавча реалізація –

ідея (або ж в іншій площині: ідея – наукова теорія – судове рішення – ідея). Таким чином, ми отримуємо замкнуте коло: ідея, виражена в правовій доктрині, безпосередньо впливає як на законодавчий процес, так і на практику правозастосування, так само як положення (в цілому ж – ідеї), виражені в нормах законодавства, а також, зокрема, у судових рішеннях, впливають на правову доктрину. Якби не було зворотного впливу на правову доктрину, то в результаті вона злилася б із правовою догмою в одне ціле, зі «світу ідей» трансформувалася б у «пам'ятку права». Отже, правова доктрина не лише здійснює регулятивний вплив на суспільні відносини, а й знаходиться в нерозривному зв'язку з ними. Нескладно дійти висновку, що правова доктрина є категорією динамічною.

Крім того, лише правова доктрина забезпечує реалізацію фундаментальної функції права. Цілком справедливо, що крім абстрактної системи ідей права доктрина також є системою знань про право. Саме так забезпечується існування певної правової доктрини в часі: її «ідеальна» складова відображується в певній інформації – знаннях, які необхідні для підготовки наступного покоління юристів та підвищення кваліфікації сучасних фахівців. І. Семеніхін із цього приводу влучно зазначає: «Правова доктрина також містить бачення права, яким воно має бути, тобто його уявний ідеальний образ». Цілком очевидно, що право живе у свідомості людини й соціальних груп; без цього так зване «писане право» стає не більше ніж пам'яткою права, тобто правом, яке не регулює суспільні відносини, інакше кажучи, самоціллю. Саме спроможність викладу права «на папері» є основним проявом систематизації, яка стає можливою завдяки використанню методологічного інструментарію, що забезпечується правовою доктриною.

Також до ознак правової доктрини необхідно додати системність, визначеність та універсальність. Як уже було сказано, правова доктрина є системою, тобто сукупністю ідей, знань, підходів, які знаходяться в тісному взаємозв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою. Будь-які зміни, що відбуваються в науці, законодавстві, практиці, мають прямий чи опосередкований взаємний вплив, тобто обумовлюють відповідні зміни. Наприклад, новації в науці можуть привести до змін у законодавстві (наприклад, під час прийняття нового галузевого кодифікованого законодавства), зміни в законодавстві невідкладно приводять до змін у практиці, нові підходи в практиці ставлять нові запитання перед наукою та часто потребують додаткової регламентації в законодавстві тощо. Слід зазначити, що ці три категорії, які в сукупності й утворюють правову доктрину, мають різний ступінь взаємного впливу. Як бачимо, законодавство має вирішальний вплив на еволюцію доктрини, тоді як вплив науки є повільнішим у часі, проте більш масштабним. У свою чергу практика впливає на доктрину найменше, хоча в системі загального права юридична практика як доктриноутворюючий елемент має більший пріоритет, ніж наука.

Звертаючись до такої ознаки, як визначеність, зауважимо, що кожне вчення, концепція чи теорія, щоб інтегруватися в доктрину, мають отримати зовнішню форму вираження спочатку в письмових, наукових працях, які вийшли друком, а далі – в актах тлумачення, судових рішеннях, деклараціях або програмних документах. Саме за допомогою цих форм доктрина отримує можливість безпосередньо впливати на суспільні відносини. Розглянута ознака доктрини дозволяє говорити про неї як про джерело права у формально-юридичному сенсі. Проте визначеність доктрини зумовлюється не лише наявністю певних форм матеріалізації, а й монізмом теоретичних підходів. Адже доктрина як система ідей та як модель права не займає протилежні позиції з однієї й тієї ж проблеми, що є типовим натомість для юридичної науки (більшою мірою) та теорії права (меншою мірою).

Отже, під правовою доктриною слід розуміти сукупність ідей і принципів, які знаходяться в нерозривному двосторонньому зв'язку з юридичною наукою, законодавством і практикою, визначають основні засади, на яких засновується правова система держави. Доктрина бере свій початок у минулому, прямо регламентує право сучасності, визначає право майбутнього та постійно функціонує як динамічна категорія, що забезпечує подальший розвиток і вдосконалення права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кармаліта М. Правова доктрина – джерело (форма) права : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М. Кармаліта ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 199 с.
2. Мадаев Е. Доктрина в правовой системе Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е. Мадаева ; Сибирская академия права, экономики и управления. – Иркутск, 2012. – 254 с.
3. Маліцький Б. Сучасний стан наукової сфери України та нова стратегічна доктрина її розвитку / Б. Маліцький // Наука та наукознавство. – 2006. – № 2 (52). – С. 19.
4. Пряхина Т. Конституционная доктрина современной России : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Т. Пряхина ; Саратовская гос. академия права. – Саратов, 2004. – 510 с.
5. Семеніхін І. Правова доктрина : загальнотеоретичний аналіз / І. Семеніхін. – Х. : Юрайт, 2012. – 88 с.
6. Спасибо-Фатеева І. Доктринальне тлумачення / І. Спасибо-Фатеева // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 1(40). – С. 15-16.

REFERENCES

1. Karmalita M. Legal Doctrine – the Source (Form) of Law : thesis for degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 / M. Karmalita. – Kyiv, 2011. – 199 p.
2. Madaev E. Doctrine in the Legal System of the Russian Federation : thesis for degree of candidate of law sciences : major 12.00.01 / E. Madaeva. – Irkutsk, 2012. – 254 p.
3. Malitskyi B. Current State of Science of Ukraine and the New Strategic Doctrine of Its Development / B. Malitskyi // *Nauka tha naukoznavstvo*. – 2006. – № 2 (52). – P. 19.
4. Pryakhina T. Constitutional Doctrine of Modern Russia : thesis for degree of doctor of law sciences : major 12.00.02 / T. Pryakhina. – Saratov, 2004. – 510 p.
5. Semenikhin I. *Pravova doctryna : zagal'noteoretichniy analiz* [Legal Doctrine : General Theoretical Analysis] / I.I. Semenikhin. – Kharkiv : Yurayt, 2012. – 88 p.
6. Spasybo-Fatieieva I. Doctrinal Interpretation / I. Spasybo-Fatieieva // *Visnik Akademii pravovikh nauk Ukraine*. – 2005. – №1 (40). – P. 15-16.

УДК 340.12: 340.115

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ Й ДЕРЖАВИ (ІНТЕЛІГІБЕЛЬНИЙ І СЕНСИБЕЛЬНИЙ ВИМІРИ)

Романова А.С., к.ю.н., доцент

*Інститут права та психології Національного університету
«Львівська політехніка», вул. Князя Романа 1, м. Львів, Україна
aliroma@ukr.net*

Статтю присвячено філософсько-правовим проблемам співіснування людини й держави, що ґрунтовно осмислюються на основі інтелігібельного та сенсибельного вимірів, проходячи через широкий спектр ціннісних показників природно-правового простору та різномірні його модифікації.

Ключові слова: людина, держава, інтелігібельний вимір, сенсибельний вимір, громадянське суспільство, права держава.